

ЄВРОПЕЙСЬКА СПАДКОЄМНІСТЬ І УКРАЇНСЬКА САМОБУТНІСТЬ
«КНИГ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Віталій ТЕРЛЕЦЬКИЙ

кандидат філософських наук, завідувач відділу філософії та геополітики НДІУ

Розпочну з констатації невітшно-го факту: ми ще досі не знаємо, як саме слід інтерпретувати тексти минулого. На макрорівні, який розглядає текст як вияв певної епохи, ми зазвичай намагаємося відшукати певні зовнішні чинники (історичні, соціальні, культурні тощо), які, мовляв, зумовили або принаймні уможливили появу тексту. Такий підхід часто-густо призводить до розчинення оригінальності автора в низці зовнішніх детермінант. На мікрорівні ж твір береться як вираження задуму автора, що його слід збагнути завдяки ретельному аналізу всієї його творчості. Навіть більше, як вимагав свого часу Ф. Д. Е. Шляермахер, автора можна зрозуміти лише в тому разі, якщо буде відтворена його «сукупна ситуація життя». Зрештою, мається на увазі відома герменевтична максима: зрозуміти автора ліпше, ніж він сам себе розумів. Вочевидь, це гігантське завдання складно опанувати, коли йдеться про великі й величні твори. Одначе не менші складнощі готують нам скромніші і менш розлогі тексти, до яких належить і праця «Книги буття українського народу», або «Закон Божий».

Як відомо, вона складається всього із 109 параграфів і в поліграфічному вигляді цілком уміщається на 20 сторінках. Здається, безперечним є авторство цієї праці, яке належить Миколі Івановичу Костомарову (16.V.1817 – 19.IV.1885). Дещо складнішим виглядає текстологічний стан праці, що зумовлено, мабуть,

наявністю кількох авторських рукописів, постійними авторськими виправленнями, переписаними рукописами, перекладом на російську мову початково українського тексту. Навіть якщо не зважати на давніші видання тексту (нагадаємо, що вперше він побачив світ тільки в 1918 р. на сторінках часопису «Наше минуле» завдяки зусиллям Павла Зайцева), то сучасні публікації інколи подають працю у видозмінених текстуальних конфігураціях. Наприклад, § 100 «Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихо[дить] голос і пробудить» [5, с. 258]. Той самий параграф у виданні 1991 р. звучить так: «Лежить в могилі Україна, але не вмерла» [7, с. 29]. Прикметно, що упорядником обох видань тексту, що їх розділяє лишень один рік, був той самий дослідник Іван Іванович Глизь. Чи криються за такими текстуальними трансформаціями суттєві зміни наголосів у концептуальних твердженнях – то окреме питання, яке можна з'ясувати, лише маючи перед очима оригінали рукописів.

Мабуть, найбільш контроверсійним питанням досі залишається датування написання розглядуваного твору. Сучасні видавці і дослідники творчості Кирило-Методіївського братства здебільшого його датують кінцем 1845 р. – першою половиною 1846 р. Утім М. Зеров у праці «Українське письменство ХІХ ст.» (25 лекція) твердить, що написаний він був наприкінці 1840 р. [4, с. 139]. Зеров

спирається на слова самого Костомарова, який у «Автобіографії» пише: «Около этого же времени я написал небольшое сочинение о славянской федерации, старался усвоить по слогу библейский тон». Після слова «времени» Зеров додає у дужках: наприкінці 1840 р. Але із контексту видно, що йдеться про Різдвяні свята 1845–1846 рр. [8, с. 480]. Можливо, тут суто друкований огріх у видатного знавця української й світової літератури, але він досі справляє вплив і на сучасні дослідження цієї теми, в яких інколи відтворюється саме таке датування кінцем 1840 р. [2, с. 20]. Хай там як, проте вже первинний приступ до «Книг буття українського народу» виявляє певні текстувальні й герменевтичні складнощі.

Як правило, «Закон Божий» за логічною будовою поділяють на три частини: 1) виклад світової історії в біблійному дусі та наголошення на винятковості християнської віри; 2) слов'янство в світовій історії, переважно поляки і москалі; 3) про українців і українство. Схожа логічна структура була властива й іншому творові, що мав заголовок «Книги польського народу і польського пілігримства» (1832) і належав перу А. Міцкевича. Адже і тут можна констатувати біблійне річище оповіді, емпатичне підкреслення вчення Ісуса Христа, поширення християнства серед європейських народів (французів, іспанців, англійців, німців, італійців), виродження християнських засад свободи і рівності внаслідок «ідолославства», винуватцями якого були зверхники (королі) європейських націй, особливо ж Фридрих II, Катерина II та Марія-Тереза; шанування польського народу як єдиного, який «од початку до кінця вірний Богові предків своїх»; далі йдеться про поневолення

поляків і, як заключний акорд, лунає теза про воскресіння польського народу.

У контексті подібної схожості природно виникає питання про вплив твору А. Міцкевича на автора «Закону Божого». Дослідники постійно відзначають потужний вплив праці Міцкевича на кирило-методіївців, як і загалом на інтелектуальну атмосферу в Європі 40-х років XIX ст. Той факт, що за півтора року вона була перевидана вісім разів, потверджує таку думку. Зрештою, сам Костомаров пояснював слідчим Таємної канцелярії, ніби «Закон Божий» – це ніщо інше, як переклад чи переробка польського твору. Але остаточний вердикт слідчого управління звучав так: «Оригінальний твір». Згаданий видавець «Закону Божого» І. Глизь теж наполягає на самобутності маніфесту: «Бо скільки б ми не порівнювали «Закон Божий» з чимось подібним, він є оригінальним за суттю» [7, с. 7]. Але таке твердження видається досить категоричним, особливо в світлі спеціальних розвідок.

Як відомо, сам Костомаров, а за ним і більшість дослідників наполегливо підкреслювали відмінності або «розходження» між обома «Книгами». Втім стан справ далекий від однозначності. Зеров докладно проаналізував збіги і розходження між обома «Книгами». У чималій кількості місць змістовна близькість, іноді на межі запозичень у Міцкевича. Але коли починається виклад «національної історії», то кожен бачить «праведність» за своїм народом. Теза Зерова така: «Форму «Книги буття» взято у Міцкевича» [4, с. 141].

Д. Чижевський у розвідці «Міцкевич і українська література» (вперше оприлюдненій англійською мовою в 1956 р.) шляхом скрупульозного зіставлення

обох текстів теж доходить висновку про «наслідування» у заголовку, про інколи майже літеральну близькість певних віршів, про місцями суто перегукування ідей, нарешті, про «запозичення» Костомаровим у Міцкевича картини воскресіння (українського) народу. Щоправда, він відзначає і питомі відмінності між обома програмовими творами, головне в «оцінці окремих моментів християнської історії» [11, с. 146–150]. У кожному разі вплив ідей Міцкевича на автора «Закону Божого», ідей, які вже відомі в осередку харківських романтиків «невдовзі після» їх публікації в Парижі, навряд чи доцільно ставити під сумнів. Особливо з огляду на той факт, що книжку Міцкевича Костомаров мав у власній книгозбірні.

А проте складно не погодитися з твердженням М. Зерова, що вагоміші не «дрібніші відміни», а спільні принципи обох творів: «євангельський демократизм, тобто тенденція виводити суспільний ідеал з християнських релігійних текстів, та ідеалізовані поняття про старовину» (відповідно польську та українську). Крім того, спільним є і «національний месіанізм» [4, с. 144]. Хоча тут годі говорити про симетричну взаємність: у Костомарова поляки є братнім народом, у Міцкевича жодної згадки про українців.

Попри відзначені вище збіги і відміни українського і польського маніфестів, все ж не варто скидати з уваги й інші можливі канали трансляції тогочасних демократичних ідей. Вітчизняний історик М. Варварцев у своїй монографії «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» вказує на поширеність ідей Джузеппе Мадзіні в багатьох освітніх осередках України та їхній вплив на

діяльність Кирило-Методіївського товариства. Йдеться насамперед про ідею «священного союзу народів», причому «політичну незалежність» має завжди супроводжувати «моральна єдність» кожного народу [1, с. 162–163]. У зв'язку з тезою «Книг буття», як і загалом світоглядним принципом братчиків про свободу, рівність і, головне, єдність слов'ян (до якої ми ще повернемося), Варварцев зазначає: «Отже, у розробленні одного з вузлових питань своєї програми Кирило-Методіївське товариство здобуло рівня, якого на той час сягнули передова політична думка на Заході та один із головних репрезентантів Дж. Мадзіні» [1, с. 163].

Певна річ, не лише твір Міцкевича й ідеї мадзінізму справляли вплив на національно і демократично зорієнтованих представників товариства. Не забуваймо, що твори і тексти провідних діячів німецької культури (зокрема, філософія Й. Г. Фіхте і поезія Ф. Шіллера) традиційно були добре відомі на теренах України і, вочевидь, позначалися на світогляді провідних інтелектуалів тієї епохи.

Якщо ми звернемося до тези про оригінальність маніфесту Кирило-Методіївського братства, беручи слово «оригінальність» *in sensu stricto*, то може скластися враження, ніби різноманітні впливи, запозичення, алюзії тощо не дають підстав для приписування бажаної оригінальності. Однак це зовсім не так. «Книги буття українського народу», безперечно, оригінальні. Бо до того не було такого твору, який був би написаний українською мовою, так переймався б долею українців і так підносив і пошановував би українство. Чи були аналогічні твори після написання «Закону Божого» – нехай скажуть історики літератури.

Латиський іменник *origo*, від якого утворений прикметник *originalis*, має значення не лише «походження», «початку» чи «першоджерела», а й «батьківщини» чи «крової рідні» [9, с. 459]. Якщо ми пам'ятатимемо про цей на позір суто етимологічний нюанс, то, мабуть, без вагань стверджуватимемо оригінальність «Книг буття українського народу» для українців та української нації.

З іншого боку, оригінальність – це не якась *creatio ex nihilo*, а творення чи створення на підставі певного матеріалу теми чи сюжету, однак подання його в такому вигляді або таким чином, якого досі не було. В цьому сенсі «Закон Божий», безперечно, – самобутній витвір українського народу.

Окрема тема «Закону Божого» – це дух історизму. Ще зі студентських років, в осередку славіста І. Срезневського, М. Костомаров почав захоплюватися фольклором, усною народною творчістю, що сприймалася тоді як вираження певного духу народу. Звісно, можна і потрібно докладно дослідити, який конкретно вплив мали на автора «Закону Божого» популярні на той час в Європі «володарі дум», наприклад, піднесення «духу народу» в творчості Й. Г. Гердера, популярна на той час філософія Г. В. Ф. Гегеля або й узагалі піднесене романтичне оспівування минулого. Але вже відтоді М. Костомаров взяв собі за обов'язкове правило будь-якого історіописання таке: крім опрацювання широкої дослідницької літератури, неодмінно долучати етнографічний і фольклорний матеріал, що збирався у поїздках чи експедиціях.

Вагомо відігнати один немаловажний момент. ХІХ ст. небезпідставно називають *saeculum historicum*. Для цього періоду характерне наголошення на

історичності людини, суспільства, нації й держави, тобто на закоріненості в миттєвості не лише індивідуальних форм свідомості, але й суспільних інститутів та, зрештою, цілої традиції. При цьому йдеться про розуміння (!) таких «органічних, історично сформованих сутностей». Витоки такого світогляду сягають романтизму, який емпатично наголошував на значенні народної традиції (переказів, фольклору) для життя певної нації. Водночас цей світогляд постав опозицією до панівних у ХVІІІ – на початку ХІХ ст. раціоналістичних проектів пояснення людської історії з їх масштабними теоріями розвитку людства, що включають виявлення закономірностей у суспільних процесах, побудови різноманітних схем, послідовностей, чітких форм у поступі людства. Певно, тут не місце зупинятися на вибоках, перевагах і, головне, на критиці певних положень історизму як наукового принципу. Для чільних представників історичної науки, правознавства і філософії історії того часу, які переймалися завданням якомога об'єктивніше виявити те, «як властиво було» (Л. фон Ранке), тобто відбулася певна подія, головним актором (суб'єктом) історії, чи історичного процесу, була саме держава.

Річище «Книг буття» саме є присутньо історичним, і то в потрібному сенсі.

1. Виклад тексту – це оповідь про історичний розвиток. Спершу в дусі Святого Письма, походження людського роду від Творця, історія двох народів (євреїв і греків) як «дотепніших» (§ 8–19), римська імперія, народження Христа, поширення Христової віри та спотворення принципів християнства (до § 46); звідси далі виклад про Христове вчення у греків, романців, німців (до

§ 58); згодом ідеться про історію християнства в «слов'янському племені»; від § 74 – до кінця § 109 – про Україну та її історію (спершу як частину Литви, а наприкінці як «непідлеглу Річ Посполиту в союзі слов'янським»).

2. Біблійне річище викладу з його специфічною телеологією розкривається у заголовку твору «Книги буття українського народу». Вочевидь, тут натяк на першу книгу Старого Завіту, в якій ідеться про «виникнення усього сутнього, про початок світу в сотворіння Господом людини. У слов'янському перекладі вона була названа «Битіє», а грекою і латиною – *Γένεσις*. Філософськи навантажене поняття «буття», що в сучасній мові здебільшого досі означає «об'єктивну реальність» чи «матерію» або ж виступає синонімом для «життя й існування», етимологічно пов'язано, на думку мовознавців, з грецьким коренем *φύω* – «вирощую, породжую, расту, народжую, виникаю» [3, с. 309]. Щоправда, грецьке слово *γένεσις* має трохи ширшу семантику, що включає і «народження, творіння», і «походження, початок», і «рід, покоління». Можна стверджувати, що в грецькому перекладі (як і в перекладах на сучасні мови, де стоїть «генезис») більш виразний історичний момент. Бо і творіння світу, і сотворіння людини – це момент історії як її початок або джерело. Але і «роди чи покоління», що продовжили рід людський, – це теж історія в її тяглості. Тобто мається на увазі не лише народження (власне, сотворіння), а й подальше продовження роду людського.

3. Буття як «генеза» українського народу, його розвій і розквіт, що в завершальному параграфі «Книг буття» звучить у таких підбадьорених словах: «Україна буде непідлеглою Річчю

Посполитою в союзі слов'янським». Для автора «Закону Божого» історія українського народу як частини слов'янства вельми гармонійно вписується в загальну історію людства від початку світу. Більше того, вона є завершенням і довершенням останньої. Такий історіософський оптимізм значною мірою ґрунтується на героїчному минулому українців, особливо доби козаччини: «... і стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні...» (§ 86).

Таке возвеличення так чи так припускає «ідеологему месіанства» українського народу. Мається на увазі особлива місія (призначення) українців у світі, причому ця місія має глибоке історичне підґрунтя. Адже йдеться про те, що саме українці, а не поляки і не москалі, покликають «усю Слов'янщину на свободу і братерство» (§ 101). І підставою такої вибраності є саме історичний досвід України жити вільно і без панів, що сягає часів козаччини. Бо ж «козацтво, есть то истее братство» (§ 76). Автор «Книг буття» зображує політичні події кінця XVIII – першої чверті XIX ст. в Польщі й у Російській імперії (проект конституції Польщі від 3 травня 1791 р., що передбачав ліквідацію інституту панства; виступ декабристів у 1825 р.) як «відповідь» на «голос України», тобто, власне, на заклик до братерського (рівного і свободного, без царя, князя, пана і кріпака) співіснування слов'ян. Тому складно не погодитися з думкою, що месіанство українців у «Книгах буття» дещо специфічне: ґрунтується на «ідеалізації минулого народу» і водночас йме «віру в реальність відродження Золотої доби» [2, с. 21]. У цьому воно відрізняється від релігійно зумовленого тлумачення месіанства, згідно з яким, наприклад, в юдаїзмі месія (літерально

«помазаник») – посланець Господа, який має прийти в цей світ, зібрати всіх євреїв в Ізраїлі, і в світі настане мир. Відомо, що в християнстві таким месією є сам Христос, який врятує не лише єврейський народ, а й усе людство.

І все ж, заради справедливості, слід відзначити, що своєрідне месіанство «Книг буття» вмотивоване і християнським вченням. Не йдеться про те, що «народ, який мислить себе послідовником Христа-месії та йде шляхом страждання і спокутування гріхів для того, щоб спасти світ і привести інші народи до Воскресіння» [2, с. 21]. Рефреном проходять слова, що «Бог єдиний і він єдиний є цар над родом чоловічим», Бог «розумніший і найсправедливіший» порівняно з усіма царями, він є «Господом неба і землі», «Бог небесний» (§ 4, 5, 6, 12, 17); Христос – «син Божий», «Бог, цар і пан», «єдиний глава всім» (§ 23, 27, 49); Ісус Христос – «серце християнина» (§ 51). Старшини служили «всім по слову Христовому» (§ 76); козаки «служили Богу, а не ідолу золотому» (§ 78); козаки не мали «над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного» (§ 80), за козацтва Україна «держалась закону Божого» (§ 81). Мабуть, найбільш концентровано ця ідея сформульована в § 98: «...справжній українець ...не любить ні царя, ні пана і знає одного Бога. Так і перше було, так і тепер». Прикметним для ширшого контексту «Книг буття» є гасло, що «немає свободи без Христової віри» (§§ 57–58).

Хоча, треба зауважити, що деякі твердження автора «Книг буття» є суто ідеалізаціями далекої минувшини, що відірвані від історичних фактів. Наприклад, коли стверджується, що слов'яни ще до прийняття християнства «були рівні» і «кланялися ...одному

Богу – вседержителю, ще його й не знаючи» (§ 61). Те ж саме стосується й твердження про щирість і палкість слов'ян щодо «віри Христової» (§ 63).

Наведені уривки, як видається, достатньо переконливо демонструють, що месіанство автора «Книг буття» зумовлено не лише переважно негативним політичним досвідом тогочасного українства, а й присутньо християнським сприйняттям світу з його вірою у відновлення справедливості і миру.

Певною кульмінацією такого месіанського бачення майбутнього України є теза «Лежить в могилі Україна, але не вмерла». Певно, ця теза відродження чи нового народження України суголосою для багатьох учасників Кирило-Методіївського братства, а Т. Шевченко поетично виразив її в циклі «Три літа», що був написаний у 1843–1845 рр.:

Церков-домовина

Розвалиться... і з-під неї

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,

І помоляться на волі

Невольничі діти!.. [6, с. 256].

Як відомо, тема відродження чи воскресіння України проходить наскрізною темою творчості Кобзаря у ці роки, та й не тільки в цей період. Цікаво, що досить схожий сюжет із відповідною релігійною образністю і символікою трапляється і в А. Міцкевича, котрий завершує свої «Книги народу польського» таким словами: «Народ-бо польський не вмер; тіло його лежить во гробі, а душа його з землі, тобто з життя державного і прилюдного, зійшла до безодні пекельної – до хатнього життя народів, що терплять неволю в краю і поза краєм своїм, зійшла, щоб бачити рабство їх.

А на третій день повернеться душа до тіла свого, і народ воскресне з мертвих, і всі народи Європи виведе з неволі» [10, с. 1229].

Чи будемо ми розцінювати як пряме запозичення автором «Книг буття українського народу» цього сюжету чи як вираження певної конгеніальності тогочасного умонастрою, чи як «творчу переробку» сюжету із заміною польської місії на місію українців – у кожному разі фактом є те, що «Закон Божий» не просто вписаний, а написаний і виписаний у тодішній європейській інтелектуальній атмосфері.

Мимоволі виникає питання: а звідки таке звеличення слов'ян і слов'янства, українців і українства? Можливо, воно нав'яне відомими словами Й. Г. Гердера: «Україна постане новою Елладою», «культурною нацією; її кордони розширюватимуться аж до Чорного моря і звідти через світ» [12, с. 402]. Але проблема в тому, що праця Гердера «Журнал моєї подорожі в 1769 р.» вперше була оприлюднена тільки в 1846 р. і, вочевидь, не могла бути відомою ані авторові «Закону Божого», ані решті представників братства. Символічно, що діяльність братства збігається в часі з публікацією праці Гердера, що містить такі гарні слова про Україну. Втім перед нами досить романтичне уявлення. На жаль, воно сформувалося у свідомості нації, яка не пройшла горнила Просвітництва і в якій, відповідно, не сформувався критичний імунітет, тобто імунітет критики (І. Кант).

Починаючи з § 61, лейтмотивом викладу стає тема єдності всіх слов'ян. Щоправда, переважно йдеться про три слов'янські народи: поляків (§ 71 sqq), москалів (§ 72 sqq) і українців (§ 74 sqq).

Стверджується любов українців до поляків і москалів як «братів своїх», як «один народ слов'янський» (§ 91), далі йдеться навіть про «слов'янство» як єдність трьох народів (§ 99, 101). Завершальний акорд: «Україна буде не-підлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським», причому припускається, що в такому політичному об'єднанні буде панувати свобода і рівність (§§ 108, 109). Як видається, не буде перебільшенням назвати таку тезу автора «Закону Божого» панславізмом, пам'ятаючи, однак, всі застереження з семантики цього поняття, зроблені новітніми дослідниками Кирило-Методіївського товариства. Причому така теза в одному місці обґрунтована в квазітеологічному дусі: єдність трьох слов'янських народів на політичному рівні подається як «Трійця Божа, нероздільна і несмісима» (§ 91). Зазвичай цю ідею тлумачили і досі трактують у контексті започаткування і поширення на той час слов'янофільських поглядів у Російській імперії. Панславизм, православ'я, опозиція до європейських цінностей, піднесення давнього (допетровського) минулого Росії – все це було властиво російським слов'янофілам і так чи так відбивалося в тодішній атмосфері слов'яністів. Певно, історичне, літературно-критичне або суспільно-політичне дослідження панславизму мало і матиме пізнавальну вартість. Я хочу зауважити на дещо іншому аспекті, якщо дозволите, геополітичному аспекті. Наскільки прийнятною для нас, українців, є теза панславизму або навіть слов'яністів у зв'язку з неоголошеною, але реальною війною РФ проти України і українців? Варто пам'ятати, що потенціал панславистичної ідеології, «братню єдність» двох народів, зараз

потужно використовується задля ніби «примирення» українців і росіян. Попри завуальованість такого інформаційного знаряддя, ефективність якого безпосередньо зумовлена сферою вжитку російської мови і, що головне, ареалом російської культури, воно на сьогодні містить низку загроз для сучасного стану справ у нашому суспільстві. Найбільша з них – педалювання меседжу, мовляв, немає ніякої війни, а йдеться про внутрішній громадянський конфлікт на Сході України, то ж з чого було взятися неприязним стосункам між українцями і росіянами, ми досі залишаємося братніми народами. Якщо взяти до уваги відому толерантність українців до інакшого і чужого, ця загроза може постати серйозною небезпекою в недалекому майбутньому.

У кожному разі сьогодні ми можемо стверджувати, що обстоювана автором «Книг буття» позиція об'єднання слов'ян для нас є неочевидною, надто проблематичною, хоча ми і залишаємося слов'янами...

Окремим аспектом тези про «слов'янський союз» є його докладніша характеристика як федеративного устрою. В тексті «Закону Божого» ця теза не експлікована. Зате у документах Кирило-Методіївського братства, особливо у відозві «Брати українці» (автор М. Костомаров), теза федерації слов'янського союзу досить відчутна. Кожен народ політично й адміністративно самостійний, має власну мову, літературу. Але стверджується спільний представницький орган для «всіх Речей Посполитих», який уповноважений розв'язувати спільні справи і питання. Наголошується на виборних посадах і для окремих слов'янських держав, і для їх спільної «ради слов'янської». Причому критерієм

мають бути не стан чи статки претендентів, а суто їхні інтелектуальні здібності. Як і в «Законі Божому», тут також підкреслюється вимога рівності і свободи для всіх громадян. І, звісно, виразно заявляється, що «віра Христова» має бути підґрунтям права і політики як в окремій державі, так і в «раді слов'янській» [7, с. 33].

Тема федерації слов'ян як лейтмотив пронизує сторінки «Автобіографії» М. Костомарова. Федеративний устрій, на кшталт США, видається «самим щасливим плином суспільного життя слов'янських націй». А головний мотив для саме такої форми політичного життя полягає в тому, щоб слов'янські нації «перебували в тісному зв'язку між собою, але кожна свято берегла свою окрему автономію» [8, с. 474]. Не відтворюючи далі сповнені романтики ідеї єднання слов'ян у вигляді федерацій, все ж варто диференційовано оцінювати такі проекти. З історичного погляду вони були, мабуть, достатньо прогресивними, а то й революційними за царату Миколи I. Однак, з точки зору сучасності, нам стає дедалі зрозуміліше, що українська держава, межуючи з великоімперським сусідом і постійно зазнаючи його силового впливу, за федеративного устрою просто не зможе втримати свою єдність як унітарне утворення.

М. Зеров схарактеризував «Книги буття» М. Костомарова як «бойовий політичний маніфест», на відміну від «Книг» А. Міцкевича, які видавалися «розпачливим псалмом» [4, с. 140–141]. Вагомим у цих влучних словах є саме характер маніфесту, а не політичного твору, наукової розвідки або вченого глибокодумного трактату. Тож не дивно, що багато базових положень політичного,

історичного, релігійного або світоглядного різновиду залишаються тут суто декларативними. Вимоги свободи, рівності й незалежної української держави не знаходять теоретичного обґрунтування або принаймні історичного висвітлення на базі концептів політичної свободи, соціальної рівності або правової держави, хоча ці концепти після Французької революції жваво обговорювалися інтелектуалами в усіх цивілізованих країнах. У тексті «Книг буття» вони присутні в неексплікованому вигляді. Завдання дослідників – отже, і наше з вами, колеги – полягає в експлікації цих або аналогічних концептів з урахуванням рівня тогочасного європейського дискурсу і можливостей та меж його засвоєння нашими уславленими пращурами. Але чого цей маніфест точно не містить, так це раціонально виваженого і звіреного з політичними реаліями переліку конкретних дій задля реалізації поставлених цілей. У своїй апеляції до «розуму і просвіченості» народу твір «Книги буття українського народу», його автор та його однодумці, радше, стоять у ряду європейських просвітників Англії, Франції, Німеччини та Італії. Та проблема полягає лише в тому, що в 40-х роках XIX ст. епоха Просвітництва вже зійшла з авансцени історії і поступилася добі революційних змін і капіталу (Е. Гобсбаум). Навіть у діяльності своїх славетних постатей Україна була і залишається «запізнілою нацією» (Г. Плеснер).

ЛІТЕРАТУРА

1. Варварцев М. М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна: монографія. – К.: Пульсари, 2005. – 304 с.
2. Дзядевич Т. Ідеологема месіанства в «Книзі польського народу і польського пілігримства» Адама Міцкевича, «Книгах буття українського народу» Миколи Костомарова і циклі «Три літа» Тараса Шевченка // Наукові записки НАУКМА. – Т. 19. Спеціальний випуск: у двох частинах. – Ч. 1. – 2001. – С. 20–23.
3. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
4. Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. К. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 4–245.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / Упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 544 с.
6. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / Упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
7. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / Передмова, упорядкування, примітки І. І. Глизь. – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
8. Костомаров М. І. Исторические произведения. Автобиография / Сост. В. А. Замлинский; примеч. И. Л. Бутич. – К.: Издательство Киевского университета им. Т. Г. Шевченко, 1990. – 735 с.
9. Литвинов В. Д. Латисько-український словник. – К.: Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
10. Міцкевич А. Книги народу польського / Пер. з польськ. М. Зерова // Зеров М. Українське письменство / Упор. Микола Сулима. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 1222–1229.
11. Чижевський Д. Міцкевич і українська література / Пер. з англ. О. Забужко // Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. / Під заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 142–163.
12. Herder J. G. Journal meiner Reise im Jahr 1769 // Herder J. G. Sämtliche Werke. Hrsg. von B. Suphan. – Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1878. – Bd. IV. – S. 343–461.